

GELENEKSEL ANTAKYA KONUTUNDA KATMANLAŞMA İZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATING THE TRACES OF LAYERS IN A TRADITIONAL ANTAKYA HOUSE

Mert Nezih RİFAİOĞLU *

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Mayıs 2018	Received: May 21, 2018
Hakem Değerlendirmesi: 22 Mayıs 2018	Peer Review: May 22, 2018
Kabul: 6 Haziran 2018	Accepted: June 6, 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2018.17.009	DOI Number: 10.22520/tubaked.2018.17.009

Özet

Çok sayıda medeniyete yerleşim yeri olmuş tarihi kent dokularının katmanlaşan oluşumlarının anlaşılması ve koruma stratejilerinin geliştirilmesi koruma alanının üzerine çalıştığı bir olgudur. Anadolu'da bulunan çok sayıdaki kent gibi Antakya tarihi kent dokusu da sahip olduğu zengin geçmişi ile çok katmanlı bir kenttir. Kentteki katmanlaşmanın çözümlenmesi antik dönemden günümüz kent dokusuna kadar olan süreçte kentin kültürel birlikteliğine odaklanmaktadır.

Bu çalışma, Antakya tarihi kent dokusu içinde bulunan mütevazı ölçekli tescilli bir sivil mimarlık eserini ele almaktadır. Antik dönemden itibaren iskân görmüş bir yerde konumlanan konutun katmanlaşma ile ilişkileri derinlemesine ele alınmış ve çözümlenmiştir. Bu kapsamda, çalışmanın giriş ve yöntem kısımlarını takiben yapının genel tanımı yapılmış ve konutun tarihsel, kentsel ve yapısal katmanlaşması açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda özellikle çok katmanlı kentlerde kültür varlıklarının tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri değişimleri çözümlenmenin önemine dair değerlendirme bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Geleneksel Konut, Katmanlaşma, Koruma, Restitüsyon.

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimari Restorasyon Anabilim Dalı,
e-posta: mertnezih@gmail.com.

Abstract

The understanding and developing conservation measures of multi-layered urban areas is an important phenomenon which conservation issue has been widely focused on it. Like many historical cities in Anatolia, Antakya is a multi-layered city with a rich history. The understanding of stratification of the urban fabric of Antakya focuses on the cultural unity of the city from the antiquity to the present-day urban fabric.

This study focuses on a modest scale registered traditional house which is located in the historical urban fabric of Antakya. The reflection of layers through the house which is in a residential area since the antiquity has been thoroughly discussed and resolved. In this context, a general description of the structure of the work followed by the introduction and method parts is made and the historical, urban and structural stratification of the house is explained. Finally, the evaluation part of the study is presented.

Keywords: Antakya, Traditional House, Layers, Conservation, Restitution.

Giriş

Helenistik Dönem'den günümüze çok sayıda medeniyete yerleşim yeri olmuş Antakya, çok katmanlı ve kültürlü bir kenttir. Antakya tarihi kent dokusu, kentin oluşumuna ve dönüşümüne etki eden medeniyetlere ait izlerin yansımalarına sahiptir. Katmanlaşmanın izleri, kentsel ortama düşey ve yatay ilişkilerle yansımakta ve kentin korunması gereken değerlerinin tanımlanmasına katkı koymaktadır. Tarihsel katmanlaşmayla ilgili koruma alanında kentsel ölçekte ve yapı ölçeğinde çözümlenmeler yapılmaktadır. Kentsel ölçekte, çok katmanlı kent¹ ve kentsel arkeoloji kavramları ile (Bilgin Altınöz, 1996; Bilgin Altınöz, 2002) ele alınan; kentlerin sahip olduğu kültürel birlikteliğin çözümlenmesi, korunması ve kent yaşamına dahil edilmeleri (Bilgin Altınöz, 2006; Binan, 2013; Belge, 2017) ile ilgili çalışmaların yanısıra yapı ölçeğinde Tiziano Mannoni'nin öncü çalışmalarıyla tanımlanan bina arkeolojisi kavramı ile ele alınan araştırmalar bulunmaktadır.

Antakya tarihi kent dokusu, özellikle son on yılda kentsel katmanları ile ilişkili uluslararası ölçekte farkındalık uyandıran projelere sahip olmuştur. Kentin kuzeyinde ortaya çıkan arkeolojik alan ile birlikte ele alınan müze-otel projesi ve kentin içinde yer alacak teleferik projesinin hafriyatında ortaya çıkan ve ender arkeolojik değerler içeren (Pamir, Sezgin, 2016) alana yönelik hazırlanan müze-teleferik projesi kentin geçmişle bağını koparmadan gelecek katmanının oluşumunu sağlamaya çalışan örnek projelerdir.

Antakya'nın çok katmanlı yapısı, kentin Fransız Mandası Dönemi'nden itibaren yoğun olarak araştırılmaktadır. Fransız Dönemi'nde özellikle Sauvaget (1934) ve Weullersse (1934)'nin kent monografileri ve Princeton Üniversitesi'nin kentte yürüttüğü yüzey araştırmaları ve kazıları kentin antik dönem fiziksel yapılanmasının açığa çıkarılmasına ve günümüz kenti ile ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik bilimsel verileri ortaya koymaktadır. Öte yandan, kentsel biçimbilim araştırmaları kapsamında yapılan çalışmalar; çok katmanlı kentin yol sisteminin çözümlenmesi, fiziksel izlerin kent yapısı ile biçimsel ilişkilerinin incelenmesi gibi konulara odaklanmıştır.

Bu çalışma, genellikle kentsel ölçekte; alan bazında veya büyük ölçekli yapı veya yapılar bütünlüğünde irdelenen Antakya tarihi kent dokusunun tarihsel

katmanlaşmasının mütevazı ölçekli bir konuta yansımalarının çözümlenmesine odaklanmaktadır. Bu kapsamda, kentin içinde yer alan müze-teleferik projesine yakın konumlanmış bir geleneksel Antakya konutunda tarihsel, kentsel ve yapısal katmanlaşmaların yansımaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Tarihi Antakya kent dokusunun kuzeyinde, kadastral tanımlamasıyla 4. Mıntıka 1552 parselde konumlanan tescilli geleneksel Antakya konutu, Kentsel Sit Alanı ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı koruma statüsü içerisinde yer almaktadır. Katmanlaşmanın yansımalarının araştırmasında; yazılı kaynaklardan, eski fotoğraflardan, eski tarihli çizimlerden, yapının belgelemesinden², yapıdan gelen izlerden, yasal dokümanlardan, yapı kitabelerinden ve çevre parsellerdeki aynı dönem yapılarla yapılan karşılaştırmalı çalışmalardan faydalanılmıştır.

Araştırmada, yapının tarihsel süreç içerisinde değişime uğramış, kısmen ve/veya tamamen yok olmuş, eklenmiş kütleli ve mimari öğelerinin tespit edilmesi, literatür çalışmasına ek olarak yapı kategorisi ile ilgili yakın çevre ve geleneksel kent dokusu ölçeklerinde parsel-kütle biçimlenmesi, işlevsel gereksinimler, mimari gereklilik, yapıdan gelen izler özelinde karşılaştırmalı çalışma ile diakronik ve tarihsel-bağlamsal araştırma yöntemleri uygulanmıştır.

Bu kapsamda, birincil derecede güvenilir kaynaklardan³ (Bakırer, 1982) yazılı ve kartografik dokümanlar (kadastral planlar, tapu sicil kayıtları), eski çizimler, eski fotoğraflar esas kaynaklar olarak kullanılmış ve çalışma alanı ile ilgili yapılmış bilimsel araştırma ve yayınlardan faydalanılmıştır.

Yapı kategorisi ile ilgili tüm görsel, sözel ve yazılı materyaller kütüphanelerden, sanal veri-tabanlarından ve ilgili kurumlardan temin edilmiştir. Elde edilen veriler yapıdan gelen izler ile ilişkilendirilmiş ve Antakya tarihi kent dokusunda bulunan benzer yapı kategorisindeki yapılar özelinde; mekân organizasyonu, mimari eleman, strüktürel sistem, kütle-cephe özellikleri ile ilgili araştırmalar yapılarak tarihsel, kentsel ve yapısal katmanlaşmanın yansımaları çözümlenmeye çalışılmıştır.

¹ Çok katmanlı kent kavramı Doç. Dr. A. Güliz Bilgin Altınöz tarafından; "farklı dönemlerin izlerinin varlığını ve biraradalığını ön plana çıkarmak amacıyla, eski dönemlerden günümüze kadar sürekli olarak yerleşim alanı olmuş tarihi kentleri tanımlamak üzere" (Bilgin Altınöz, G., 2002; Bilgin Altınöz, G., 2006) geliştirilmiştir.

² Bu çalışmada, MNR Mimarlık tasarım-proje-restorasyon firması tarafından yazar danışmanlığında hazırlanan rölöve çizimleri ve restitüsyon projesi kaynak olarak kullanılmıştır.

³ Birinci dereceden güvenilir kaynaklar Prof. Dr. Ömür Bakırer'in (1982) "Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Katkıları" isimli makalesinde yapı kitabeleri, vakfiyeler, tahrirler, şeriye mahkeme sicilleri, mühimme ve maliye defterleri, müteferrik defterler, seyahatnameler, haritalar, topoğrafik haritalar ve gravürler olarak belirtilmiştir.

Yapının Genel Tanımı

Antakya tarihi kent dokusunun içinde bulunan mütevazı ölçekteki yapı, avlulu geleneksel Antakya sivil mimari örneklerindedir. Uzun yıllardan beri kullanılmayan yapının kütle-mekân-mimari eleman özelliklerinde kayıplar, değişimler, yıkıntılar bulunmaktadır (Foto. 1). Yapı, Biniciler Mahallesi, Alaybey Sokak üzerinde konumlanmıştır. Yapıya ana yaklaşım sırasıyla Kurtuluş Caddesi, İplik Pazarı Sokak ve Alaybey Sokak üzerinden olmaktadır (Foto. 2). Yakın çevresinde, Habib Neccar Cami ve Şeyh Ali Cami anıt eserleri, Uçtım Mescidi, geleneksel konut dokusu ve teleferik projesinin istasyon binasının hafriyatı esnasında ortaya çıkan arkeolojik alan bulunmaktadır (Şek. 1-Foto. 3).

Fotoğraf 1. Yapının mevcut durumu (Yazar, 2016). / *Current condition of the building.*

Yapı, avlu ile üç kütlede oluşmaktadır. Yapının günümüzdeki girişi Alaybey Sokak üzerinden ulaşılan 1551 parsel numaralı çıkmaz sokaktadır. Yapının Alaybey Sokağa bakan cephesinde ahşap doğramalı pencere açıklıkları, çıkmazın kemerli girişi ile girişin üstünde bulunan kütlede yer alan demir korkuluklu pencere açıklığı bulunmaktadır. Cephe boyunca zemin kotta kaba yonu taş duvar örgüsü gözlenmektedir (Foto. 4-5).

Yapı, çıkmaza iki cephe vermektedir. Çıkmaz cepheleri kaba yonu taş yığma duvarlardan oluşmaktadır. Yapının çıkmaza bakan uzun cephesinde yapının girişi bulunmaktadır. Taş lento ile oluşmuş dikdörtgen biçimli giriş kapısı doğrudan avluya açılmaktadır. Cephede ayrıca iki adet demir parmaklıklı ahşap doğramalı pencere açıklığı mevcuttur. Çıkmaz cephesine bakan kütlelerin üst örtüsü yıkılmıştır. Çıkmazın girişi ile yapı cephesinin sonu arasında 150 cm'lik kot farkı bulunmaktadır (Foto. 6 - Şek. 2).

Yapıda, tapu kayıtlarından edinilen bilgiye göre, Antakya tarihi kent dokusunda yer alan çıkmazlarla ilgili tanımlanmış mülkiyet haklarından üst hakkı (finâ hakkı) ve geçiş hakkı bulunmaktadır⁴ (Foto. 7). “L” biçimli çıkmazda yer alan hâneler çıkmazdan yana ortak mülkiyet hakkına sahiptir. Çıkmazın sonunda, yapının kısa cephesinde, tapu kaydında müşterek kuyu olarak geçen bir yapı kalıntısı yer almaktadır (Foto. 8).

Yapının avlusunda karşılıklı konumlanmış iki kütle bulunmaktadır. Avlunun kuzey-doğu cephesindeki kütle tek katlı olup kırma çatısı ve duvarlarının bir kısmı yıkılmıştır (Şek. 3). Büyük oranda yıkılmış kütle avlu cephesi ayaktadır. İnce yonu taş kaplamalı avlu cephesinde üç adet kemer profilli yüksek dikdörtgen pencere açıklığı ile kapı açıklığı mevcuttur. Cephenin üst kotunda sivri kemer profilli geleneksel Antakya konutlarında kuş takası olarak tanımlanan tepe pencereleri bulunmaktadır (Foto. 9). Kütle girişinde eşiklik mevcuttur. Kütle arkasında yıkılmış müstemilat bulunmaktadır. Müstemilata ulaşım avludan kütle yanına bulunan üstü açık geçitten sağlanmaktadır (Foto. 10). Kütle geçit kısmında bulunan kenarında zeminden 165 cm yüksekliğe kadar yapılmış köşe pahı bulunmaktadır (Foto. 11).

Avlunun güney-batı cephesinde bulunan kütle, yapının Alaybey Sokağa cephe veren külesidir. Kütle girişin üstüne gelen bölümü iki katlı, geri kalanı tek katlıdır. İki katlı bölümün avlu cephesinde alçak kemer profilli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Üst katında ise biri avlu cephesinde diğeri çıkmazda olmak üzere iki adet lokma demir parmaklıklı kemer profilli pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto. 12). Tek katlı kısmın avlu cephesinde iki adet kapı açıklığı, iki adet pencere açıklığı ve üç adet kuş takası mevcuttur. Kapı açıklıklarından biri kemerli olup diğeri dikdörtgen düz lento ile yapılmıştır. Kemerli kapı ve pencere açıklıkları aynı yükseklikte ve benzer boyutlardadır (Foto. 13). Kuş takalarına lâle figürü işlenmiştir (Foto. 14).

Katmanlaşma İzlerinin Çözümlemesi

Geleneksel Antakya konutunun tarihsel süreç içinde geçirdiği evrim; kent, yakın çevre ve yapı kategorisi ile ilişkili olarak irdelenmiştir. Yapının oluşum ve

⁴ Özel çıkmaz sokaklar üzerinde tanımlanan mülkiyet hakları tapu kayıtlarında beyanlar kısmında yer almaktadır. Çıkmazın mülkiyetine ortak olan parsel sahiplerine yönelik mülkiyet hakları tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, çıkmazda mülkiyeti bulunmayan parsel sahiplerine yönelik belirli koşullar dahilinde özel çıkmazları kullanmaları için mülkiyet hakkı da bulunmaktadır. Bu çerçevede, özel çıkmaz sokaklar üzerinde ki mülkiyet hakları geçiş hakkı, kullanım hakkı, ibadet hakkı ve finâ hakkı olarak dört başlık altında sınıflandırılmıştır (Rifaioğlu, M.N., 2015).

Fotoğraf 2. Yapının Antakya tarihi kent dokusu içindeki konumu. / *The location of the building in the historical urban fabric of Antakya.*

Şekil 1. Yapının yakın çevresinde Arkeolojik alan, konut dokusu ve mescit bulunmaktadır (Yazar, 2018). / *There are archaeological sites, residential area and mesjid in the near surrounding of the building.*

Fotoğraf 3. Yapının yakın çevresinde bulunan müze-teleferik projesinin uygulanacağı arkeolojik alan. Fotoğrafta sağ köşede mescidin minaresi görülmektedir (Yazar, 2016). / *The archaeological site to be constructed by the cable car museum project in the near surrounding of the building. Mesjid minaret is seen in the right corner of the photo.*

dönüşümüne etki ederek kültürel birikimini oluşturan birbiri ile ilişkili bütüncül sebep-sonuç ilişkileri tarihsel, kentsel ve yapısal katmanlaşma başlıkları altında sınıflandırılarak açıklanmaktadır.

Tarihsel Katmanlaşma

Yapının ilk inşa tarihine ilişkin herhangi bir belge veya dokümana ulaşılamamakla birlikte Antakya'nın kentsel gelişim tarihine yönelik yapılan bilimsel çalışmalarda yapının bulunduğu bölgede Geç Antik Dönem konut dokusunun bulunduğu (Pamir, Sezgin, 2016) ve Osmanlı Dönemi yapılaşmasının ise 18. yy. başına tarihlendiği anlaşılmaktadır (Rifaioğlu, 2014; Kara, 2014). Yapının birinci dönemi olarak

Fotoğraf 4. Yapının Alaybey Sokak cephesi (Yazar, 2017). / *Alaybey Street facade of the building.*

Fotoğraf 5. 1551 parsel numaralı çıkmazın girişi (Yazar, 2017). / *The gate of the cul-de-sac.*

Fotoğraf 6. Yapının çıkmazda bulunan giriş kapısı ile çıkmazın girişi görülmektedir (Yazar, 2017). / *Entrance gate of the building and the gate of the cul-de-sac is seen.*

değerlendirilecek tarih aralığı, antik dönemden günümüze kent dokusunda yer alan değişiklikler ile bunlarla ilişkili olarak yapı-parcel ilişkilerinin geçirdiği dönüşümler üzerine yapılan çalışmalar sonucunda tanımlanabilmiştir (Rifaioğlu, 2014; Demir, 2004; Pinon, 2004). Bu dönemde, yapının dikdörtgen parselinin ortasında konumlanan kütlelerin ve arkasındaki müştemilatın varlığı; yapım tekniği, mimari üslup ve yapı içi karşılaştırma çalışmasına bağlı

Fotoğraf 7. Çıkmaz girişinin üstüne inşa edilen kütle, çalışılan yapıya aittir. Mülkiyet haklarından üst hakkı ile ilişkili olarak yapılmıştır (bkz. Rifaioğlu, 2012; Rifaioğlu, 2015) (Yazar, 2017). / *The space of the building which is located on top of the cul-de-sac constructed according to the property rights.*

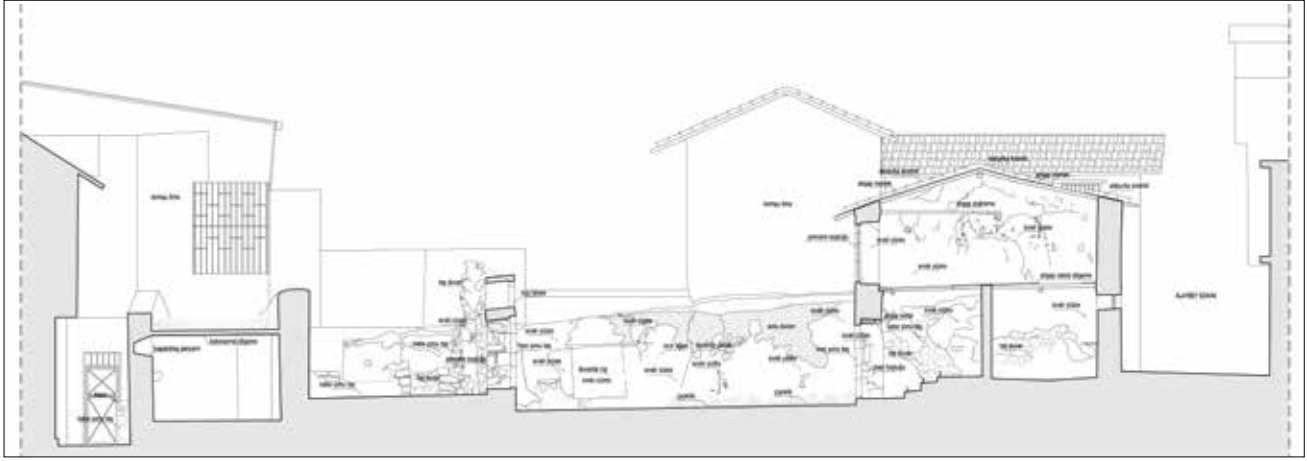

Fotoğraf 8. Çıkmazın sonunda yer alan müşterek su kuyusunun kalıntısı (Yazar, 2017). / *Remains of the shared water well at the end of the cul-de-sac.*

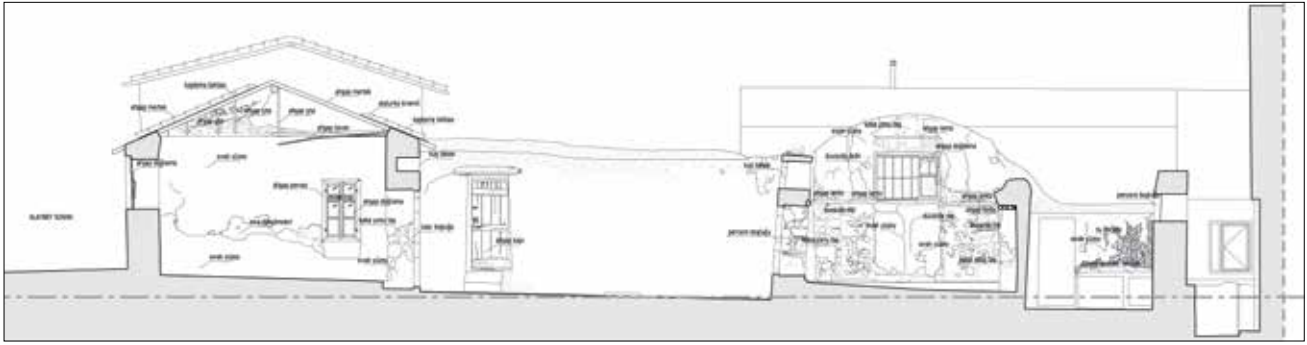
olarak kabul edilmektedir. Dönemin sonunu belirleyen 19. yy. başı ise yapının Alaybey Sokağa cephe veren parsel sınırına eklenen kütle belirlemektedir.

Yapının ikinci tarihsel katmanı olarak değerlendirilecek tarih aralığı 19.yy. başından Fransız Mandası Dönemi'ne kadar olan süreyi kapsamaktadır.

GELENEKSEL ANTAKYA KONUTUNDA KATMANLAŞMA İZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 2. Yapının boy kesiti. Alaybey Sokak-Çıkmaz sonu arasındaki kot farkı görülmektedir (Rölöve çiziminden üretilmiştir, 2018). / Longitudinal section of the building. The level difference is seen between Alaybey Street and cul-de-sac.

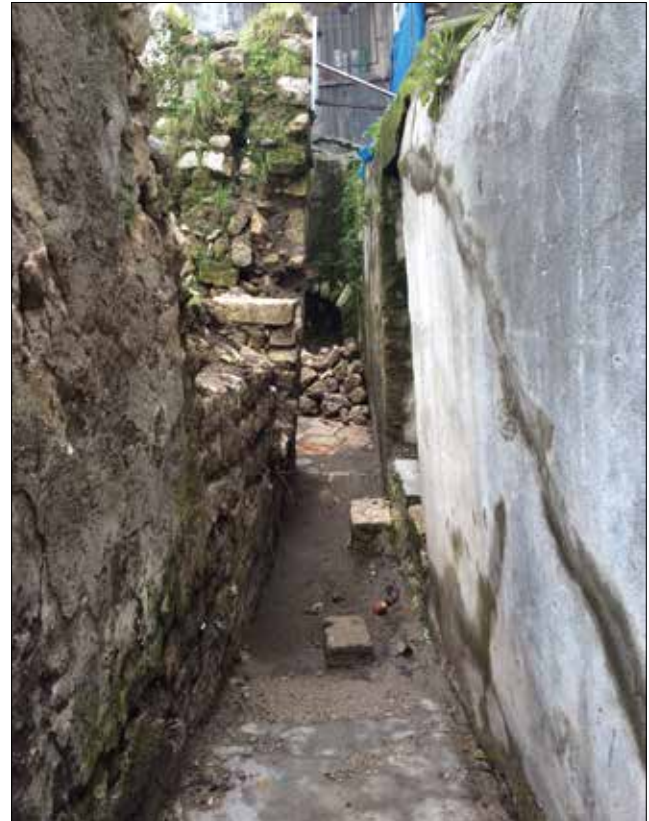
Şekil 3. Yapının boy kesiti. Avlu ve karşılıklı konumlanan kütleler görülmektedir (Rölöve çiziminden üretilmiştir, 2018). / Longitudinal section of the building. Courtyard and the opposite located masses are seen.

Fotoğraf 9. Avlunun kuzey-doğu cephesinde bulunan kütle (Yazar, 2016). / The mass of the building which is located on the north-east facade of the courtyard.

Fransız Mandası Dönemi'nde hazırlanan kadastral planlarda yapının Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar olan zamandaki parsel-kütle ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır.

Üçüncü tarihsel katman olarak değerlendirilecek dönem, 20. yy. başından 1950 yılına kadar geçen süreyi içermektedir. Antakya tarihi kent dokusunda

Fotoğraf 10. Müştemilata ulaşım sağlayan geçit (Yazar, 2017). / The gateway to the annex building.

Fotoğraf 11. Avluda bulunan kütlelin girişi ve köşe pahı (Yazar, 2017). / *The entrance and the corner chamfer.*

Fotoğraf 12. Avlunun güney-batı cephesinde bulunan kütle (Yazar, 2016). / *The mass of the building wich is located on the south-west facade of the courtyard.*

meydana gelen nüfus artışıyla beraber oluşan değişimlerle birlikte yapıda oluşan değişimler bu dönemi oluşturmaktadır.

Dördüncü dönem, 1950 yılından günümüze kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönem aralığında yapının yakın çevresinde oluşan değişimlerle oluşan tarihsel katmanlaşmaya koşut yapıda kütleli, mekânsal mimari elemanlarında değişimlerin gerçekleştiği gözlenmektedir.

Fotoğraf 13. Güney-batı cephenin biçimlenmesi (Yazar, 2016). / *South-west facade of the courtyard.*

Fotoğraf 14. Kuş takasının üstünde bulunan lâle figürü (Yazar, 2017). / *The floral figure on top of the kuş takası.*

Kentsel Katmanlaşma

Antakya tarihi kent dokusunun antik dönem parselesyonunun $\frac{1}{2}$ oranında dar düzgün dörtgenlerden oluşan ızgara plan şemasına sahip olduğu bilinmektedir (Sauvaget, 1935; Demir, 1996; Pinon, 2004). Yapının bulunduğu bölgenin kuzeyi, Pierre Pinon ve Alain Borie'nin yaptığı kent biçim analizleri doğrultusunda Antakya tarihi kent dokusunda antik dönem ızgara sisteminin en iyi gözlemlendiği alan olarak tespit edilmiştir (Pinon, 2004). Pinon, Helenistik dönem sokak yapısının kısmen de olsa Antakya'da devam etmesinin önemini vurgulamakta ve tespit edilen grid düzenden yola çıkılarak tarihi dokunun genelindeki Helenistik dönem sokak yapısı ve kentsel biçimlenmesi üzerine yorumlamalar yapmaktadır (Pinon, 2004: 191-219). Yapının yakınında bulunan arkeolojik alanda yer alan konut dokusunun sokak aksları ile yapının kuzeyinden gelen referanslar ve Fransız Dönemi'nde hazırlanan kadastral planda yer alan sokak-parcel

aksları ilişkilendirilerek ½ oranına yakın bir orana sahip dikdörtgen ızgara plan şeması önerisi geliştirilmiştir (Şek. 04). Önerilen plan şeması, Alaybey sokağının aksını yakalamakta ve bilimsel çalışmalarda da belirtilen Geç Antik Dönem’de varlığı belirtilen sokak hattıyla tutarlı bir ilişki kurmaktadır. Ana sokak aksına dik ve paralel belirlenen kuzey-güney, doğu-batı yönlerinde ki akslarla mevcut parselasyonun örtüştüğü yerler gözlenmektedir. Bu kapsamda, geliştirilen plan şemasıyla yapının parsel sınırlarının ilişkisi irdelenmiş ve yapının sokak-parcel-çıkma sokak ilişkilerine yönelik çıkarımlar yapılmıştır. Yapının bulunduğu çıkmaz sokakta yer alan fiziksel izlerle şemanın ilişkilendirilmesi sonucunda çıkmazın doğrusal bir hattan ürediği ve özgün sınırlarının farklı olabileceği sorgulanmaktadır (Şek. 05).

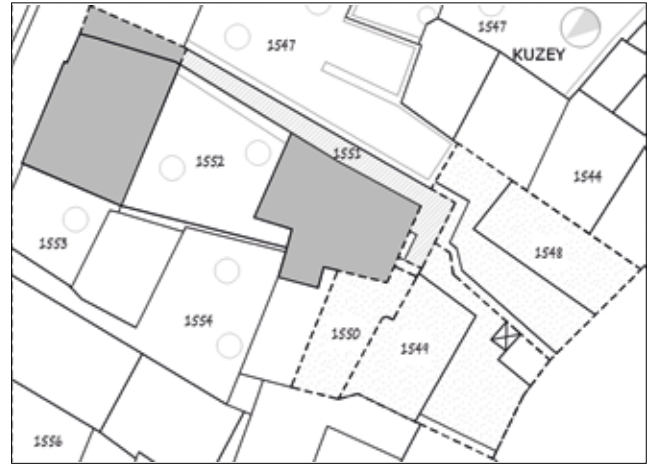
Şekil 4. Kesikli çizgiyle gösterilen sokak şeması önerisinin kadastral plan ile ilişkisi (Yazar, 2017). / *Relation between cadastral plan and street scheme proposal.*

Şekil 5. Özgün çıkmaz sınırı önerisi (Yazar, 2017). / *Proposal of the original cul-de-sac.*

Çıkmaz sokağın Helenistik ve Roma dönemi büyük ızgara planlarının Ortadoğu’da İslam kenti kavramıyla birçok parsel ve hâneye bölünerek oluşturduğu organik kentsel biçime örnek oluşturacak bir katmanlaşması bulunmaktadır. Tapu kayıtlarına göre yapının komşu parsellerinden 1548-1549-1550

numaralı parsellerin tek bir parsel olduğu ve ifraz edilerek üç parsel ayrıldığı anlaşılmaktadır. Çıkmazın sonunda bulunan parselin üç parsel ifraz edilmesi ile üç ayrı girişe ihtiyaç duyulması 1551 parsel numaralı çıkmazın sınırlarını değiştirmiştir (Şek. 06). Yapının güney-batı duvarında yer alan kuyusu çıkmazın uzaması ile çıkmaza katılmış ve müşterek kuyu olarak çıkmazda yer alan hânelerin kullanımına açılmıştır. Yapıya, çıkmaza terk ettiği kuyuya karşılık çıkmaz girişine üst kat yapma hakkı getirilmiş ve günümüzde çıkmazın üstünde yer alan kütle inşa edilmiştir.

Şekil 6. İfraz edilen parselden sonra oluşan yeni çıkmaz sınırı (Yazar, 2017). / *Forming the new cul-de-sac by subdivision of parcels*

Ortadoğu kentlerinin sokak sisteminde ortak mülke sahip çıkmaz sokakların varlığı bilinmektedir (Rifaioğlu, 2012; Rifaioğlu, 2015; Yerasimos, 1996). Çıkmaz sokakta yapılan değişiklik ile sokağa ortak mülkiyet hakkı tanınmış ve sokağa açılan hânelerin sokaktan geçiş hakkına sahip olduğu tapu kayıtlarına işlenmiştir.

İfraz edilen parselle oluşan üç parsel inşa edilen yapılar üç ayrı hâne olarak kullanılıyorken, 1950 yılından sonra hânelere eklenen betonarme üst kat ekleri ile yapılar altı hâne olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1950 yılı sonrasında kentte yaşanan nüfus artışı ile ilişkili olabileceği varsayılan bu yoğunluk artışı, Osmanlı Dönemi’nde görülen parsellerin çeşitli sebeplerle alt parsellere bölünüp kentte yarattığı yatay katmanlaşmayla ilişkili oluşan çıkmaz sokaklar gibi Cumhuriyet Dönemi’nin tarihi kent dokusunda oluşturduğu düşey katmanlaşmaya örnek olabilmektedir (Foto. 15).

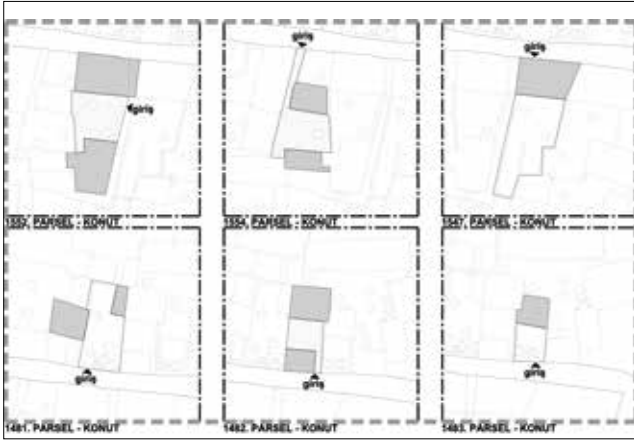
Yapısal Katmanlaşma

Yapının yakın çevresinde sokak-parcel-kütle ilişkileri üzerinden yapılan incelemede ana sokaktan avluya, çıkmaz sokaktan avluya ve ana sokaktan kütleye giriş şemalarının olduğu tespit edilmiştir (Şek. 7). Öte yandan,

Fotoğraf 15. Cumhuriyet Dönemi'nde oluşan düşey katmanlaşma. Yapı, yakın çevresindeki betonarme kütle ekleriyle sarılmış durumda (Yazar, 2016). / *Vertical stratification in the Republican Period. The building is surrounded by reinforced concrete structures.*

yapıların plan şemaları ile ilişkili incelemede avluda karşılıklı konumlanan kütlelerin yaygın olduğu, girişte aralık mekânın olabildiği, ahır, WC, mutfak gibi işlevlere sahip müştemilata girişten avlu üzerinden ulaşıldığı gözlenmiştir (Şek. 7).

Şekil 7. Yakın çevre parsel-kütle-giriş ilişkileri (Yazar, 2017). / *Parcel-mass-entrance relations of near surroundings*

Yapının ilk döneminde parselin ortasında avlunun güneybatısında bulunan kütlelerin ve arkasındaki müştemilatın varlığı kabul edilmiştir. Kabulü güçlendiren bulgular yapı içi karşılaştırmalı çalışma ile elde edilen verilerden gelmektedir. İlk dönem varlığı kabul edilen kütlelerin cephe düzeni, yapım tekniği ve malzeme işçiliği ve mimari üslubü parselde bulunan diğer kütleden ayrılmaktadır. Günümüzde kütlelerin çıkmaza cephe veren duvarı ile avluya cephe veren duvarının yapısal olarak ayrı çalıştığı, taş örgüsünde organik birleşimin olmadığı tespit edilmiştir. Çıkmaz sokağın açığı yaptığı noktadaki taşların örgü sistemiyle kütlelerin örgü sistemi ayrılmaktadır (Foto

16). Bu gözlemler yapının ilk döneminde ana kütlelerin çıkmazın sınırlarının farklı olduğunu düşündürmektedir. Kentsel katmanlaşma analizinde çıkmazla ilgili tespitleri güçlendiren fiziksel bulgular yapının ilk döneminde bulunduğu varsayılan kütlede karşılığını bulmaktadır.

Fotoğraf 16. Duvar örgü sisteminin ayrıştığı köşe (Yazar, 2016). / *Separate wall bonding.*

Ana kütlelerin iç mekân mimari elemanlarına yönelik izler tespit edilmiştir. Kütlelerin cephelerinde ahşap elemanların varlığına yönelik kalıntılar, izler bulunmaktadır. Duvarlarda bulunan nişlerin boyut ve konumlarına göre bazılarının geleneksel Antakya evlerinde eşyaların istiflenmesi amaçlı kullanılan dolap nişi olduğu varsayılmıştır.

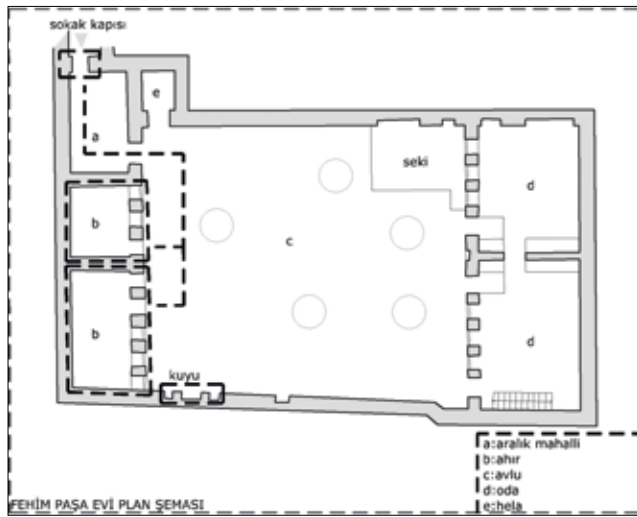
Kütlelerin giriş kapısının kanadının iç mekâna doğru açıldığında, açıldığı duvarın yüzeyinde hemiyüz durması için yapılan eşğin varlığı, duvarda ki izlerin kapı kanadı ve yüksekliği ölçüleri ile ilişkilendirilmesinden ve kapı kanadını sabitlemek için kullanılan ahşap kapı kilidinden tespit edilmiştir. Ayrıca, kapı kanadının açıldığı duvarın yıkılan kısmında büyük oranda yok olmuş bir niş izi bulunmaktadır. Nişin dolap nişi olup olmadığına yönelik yapılan yapı içi ve benzer yapılar özelinde yapılan karşılaştırmalı çalışma sonucunda nişin geleneksel Antakya konutlarının başodalarında sıkça görülen ve kapının hemen yanında konumlanan ahşap veya taştan yapılan kitabe nişi olduğu tespit edilmiştir.

Kütlerde kalan ahşap mimari elemanlarla taş yığma duvar yüzeyi arasında ki ilişkilere bağlı olarak mekânın sıvalı olduğu kabul edilmiştir. Mekânda ayrıca tarihsel süreç içerisinde farklı sıva katmanlarının uygulandığı ve en üst sıva katmanının kalın bir çimento tabakası olduğu gözlenmektedir.

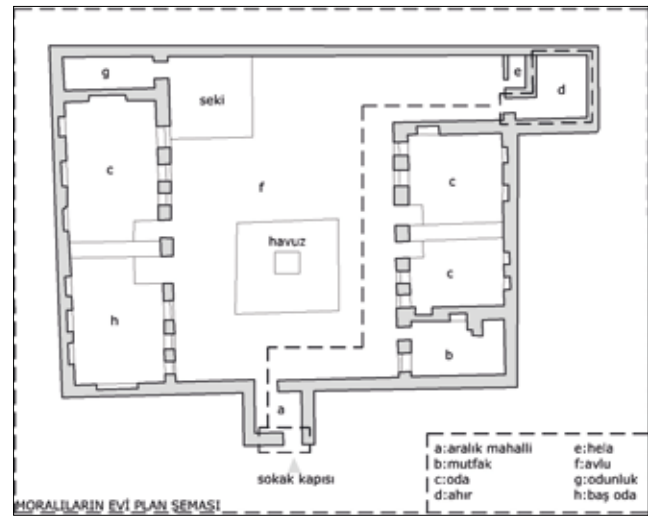
Kütlenin avluya cephe veren duvarında yer alan köşe pahının yüksekliğinin +165 cm'de kapı yüksekliğinden düşük olması ve genellikle sokak köşelerinde yapı kenarlarının hayvan ve/veya insan geçişine yönelik yumuşatılması için yapılan köşe pahları dikkate alındığında günümüzde parselin güney-batı sınır hattında bulunan mutfak ve banyo mahallerinin yapının ilk döneminde avludan ulaşılan ahır veya ilişkili mahalleri olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yapının yakın çevresinde bulunan yapıların plan şemaları ile ilişkili

incelemede ahır veya ilişkili servis mekâları ile müştemilat mekânlarının sokak girişine uzak konumlanabileceği ve avlu üzerinden ulaşılabilmesi gözlenmiştir (Şek. 8-9).

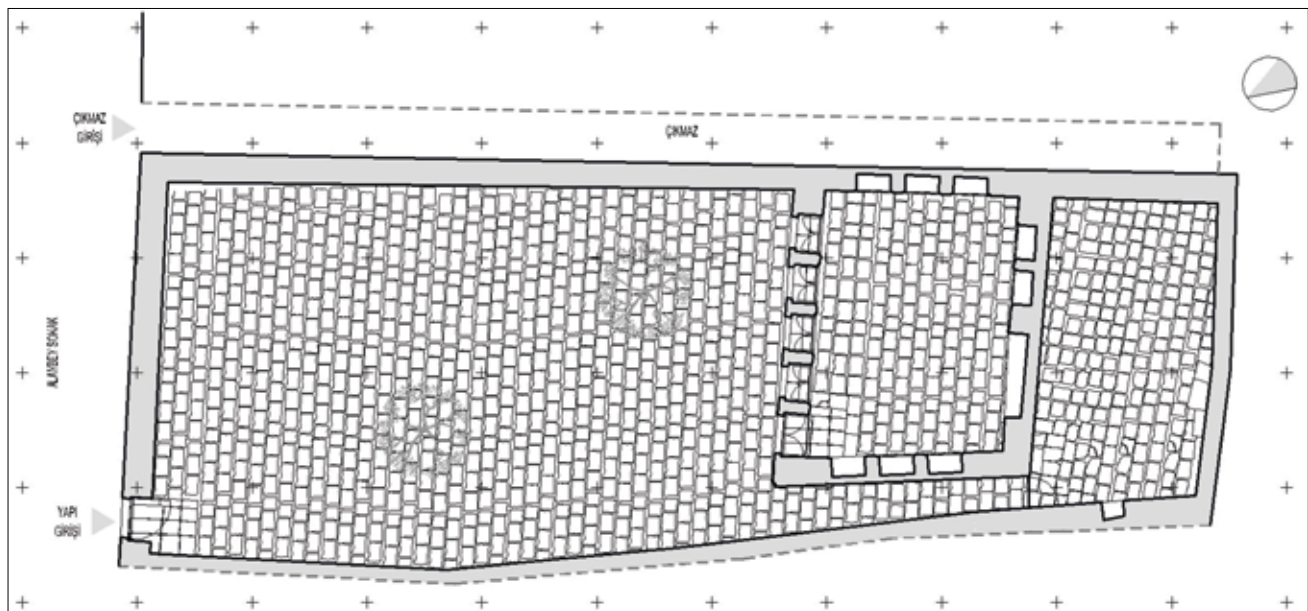
Günümüzde yapının zemininde çökmeler ve müdahaleler bulunmaktadır. Zemine eklenen yüzey kaplamaları sonucunda yükselen zemin kotundan dolayı yapının ilk döneminde zemin kotunun daha alt kotlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, yapının ilk döneminde, sokak girişinin Alaybey Sokağının yapı sınırındaki en alt kotunda ve ana kütlein arkasında bulunan müştemilata ulaşım sağlayan geçit aksıyla ilişkili bir konumda olabileceği önerilmiştir. Böylece yapının, sokaktan avluya, avludan ana kütle ve müştemilata ulaşım sağlayan bir mekân organizasyonuna sahip olabileceği varsayılmaktadır (Şek. 10).

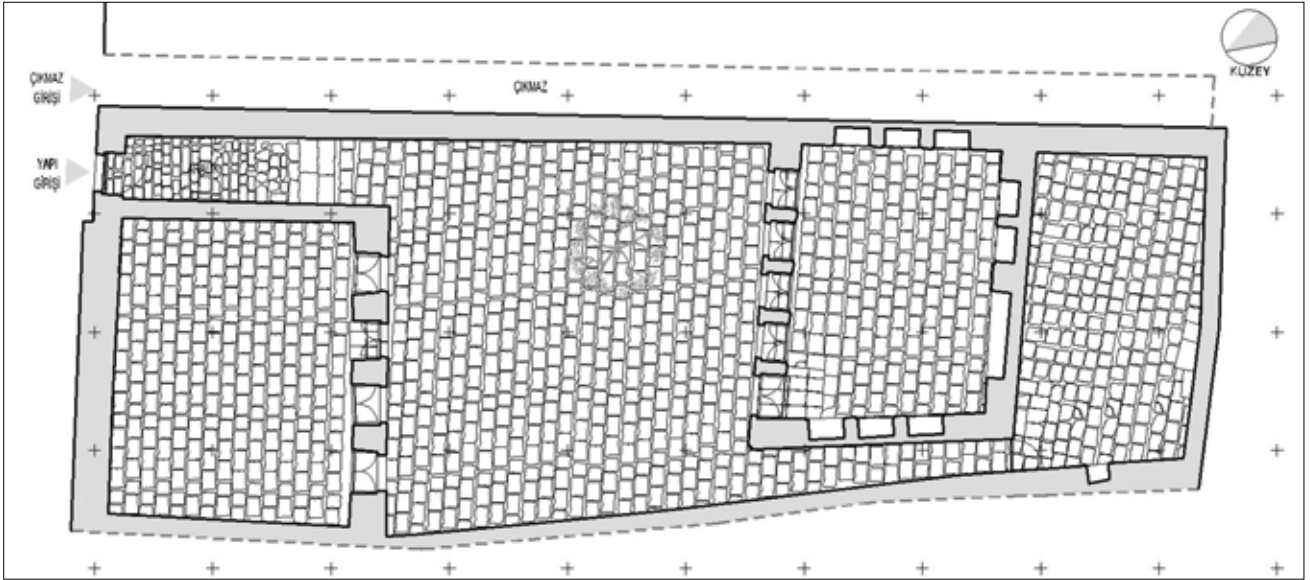
Şekil 8. Fehim Paşa evi plan şeması (Kaynak: Çelebi, Y., 1982'den yeniden üretilmiştir). / The plan scheme of Fehim Paşa house

Şekil 9. Moralıların evi plan şeması (Kaynak: Çelebi, Y., 1982'den yeniden üretilmiştir). / The plan scheme of Moralılar House

Şekil 10. Yapının ilk dönemi plan şeması önerisi (Restitüsyon projesinden üretilmiştir, 2018). / First phase plan scheme proposal of the building.

Şekil 11. Yapının ikinci dönemi plan şeması önerisi (Restitüsyon projesinden üretilmiştir, 2018). / Second phase plan scheme proposal of the building.

Fotoğraf 17. Avludan aralık mekânına bakış (Yazar, 2016). / A view from courtyard to the aralık space.

Yapının ilk döneminden itibaren varolan kütlelere ek olarak Alaybey Sokağa cephe veren 7m.x6.5m. ölçülerindeki kütle, yapının ikinci döneminde inşa edilmiştir. Kütlelerin gelmesi ile birlikte birinci dönemde varlığı önerilen yapı girişi yer değiştirerek Antakya geleneksel konutlarında sıkça rastlanılan, eklenen kütlelerin içinde oluşturulan aralık mekânına açılan bir giriş olarak çözümlenmiştir. Sokak girişinin sokağın üst kotuna taşınması sonucunda aralık mekânı ile avlu arasında oluşan kot farkı üç basamaklı merdiven ile

çözümlenmiştir. Aralık mekânının ve girişin varlığı yapıdan gelen izler ve karşılaştırma çalışma ile güçlenmiştir. Kütlelerin avlu cephesinde yer alan alçak kapı açıklığının bulunduğu mekânın dar dikdörtgen hacmi aralık mekânlarında görülen hacimlere benzemektedir. Avlu cephesinde bulunan kapı aksına denk gelen yerde Alaybey Sokak cephesinde yer alan kapatılmış duvar yüzeyi yapının girişini ve aralık mekânının varlığını ortaya koymaktadır (Şek. 11-Foto. 17).

Aynı tarihsel süreç içerisinde çıkmaz sokakta oluşan değişimlerle ilişkili olarak tanımlanan mülkiyet hakkı sayesinde çıkmazın üstüne yapıya ait kütle inşa edilmiştir. Eklenen yeni kütleler ile birlikte avlu sınırının ve çıkmaz sınırının değiştiği tespit edilmiştir. Tek katlı ve tek odalı eklenen kütlelerin avlu cephesinde kemer profilli bir kapı, yine kemer profilli üç pencere ve dört kuş takası bulunmaktadır. Eklenen kütledeki kuş takaları yapının ana kütledeki kuş takalarına göre işçilik ve detay bakımından farklılık göstermektedir. Yapının ilk döneminde ahır olarak kullanılan mahal bu dönemde müstemilat olarak işlevsel değişikliğe uğramıştır. Yapının ilk döneminde var olan kütlelerine tekne tavanlı kırma çatı bu dönemde eklenmiştir.

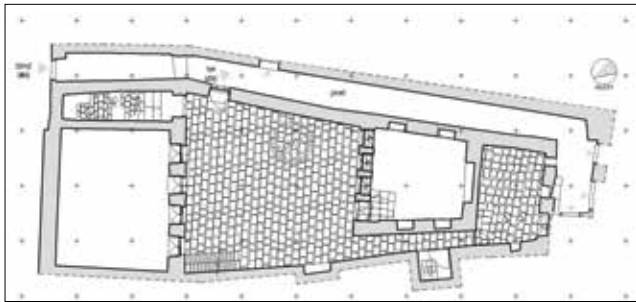
Yapının üçüncü döneminde 1929 tarihli kadastral planda (Şek. 12) ve 1934 tarihli National Geographic dergisinde yayımlanan fotoğrafta Alaybey Sokağa cephe veren kütleyle üst kat eklendiği tespit edilmiştir (Foto. 18). Kadastral planda kütlelerin alçalıp, yükseldiği yerler çizgiyle ayrılarak sınırları küçük oklarla belirtilmektedir. Fransız Dönemi'nde hazırlanan kadastral planda, yapının Alaybey Sokak üstünde bulunan kütlelerinde günümüzde bulunan farklı yüksekliklerdeki kütleli değişim işlenmemiştir. Sokağın üstünde bulunan kütlelerin yükseklik farklarıyla

Şekil 12. Yapının 1929 yılına tarihlenen kadastral paftada görülen mütemadi üst örtüsü (Yazarın kişisel arşivi). / Continues roof is seen in cadastral plan dated in 1929

Fotoğraf 18. 1934 yılına tarihlenen fotoğrafta yapının çatı örtüsü görülmektedir (Demir, A., 1996). / The roof structure is seen in the photo dated in 1934.

Şekil 13. Yapının üçüncü dönemi plan şeması önerisi (Restitüsyon projesinden üretilmiştir, 2018). / Third phase plan scheme proposal of the building.

yan parsellerden 1548 parselde gösterildiği gibi ayrılmadığı bir bütün olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze kadar ulaşmamış olan üst kata ait fiziksel izlerde yapıda gözlenmektedir. Yapıdan gelen izlerin analizinde, yapının

Fotoğraf 19. Yıkılan duvarın izi (Yazar, 2016). / Trace of the demolished wall.

çıkma üstündeki dönem eki olan kütesinin Alaybey Sokağa cephe veren kütesinin sınır hattındaki duvarının yıkıldığı gözlenmektedir (Foto 19).

Bu dönemde, sokaktan aralık mekânına açılan giriş kapatılıp 1551 parsel numaralı çıkma üzerinden doğrudan avluya ulaşımı sağlayacak dikdörtgen biçimli kapı açılmıştır (Foto 20). Böylece yapıya ulaşımı sağlayan aralık mahallinin işlevi değişmiştir. Çıkma üstündeki mekâna ulaşım Alaybey Sokak cephesine ikinci dönemde eklenen tek katlı kütenin üzerine bu dönemde eklenen birinci kat için yapılmış ahşap merdiven ile gerçekleşmektedir (Şek. 13).

Üçüncü dönemde olduğu gibi dördüncü dönemde de kütesel anlamda yoğun değişimler gerçekleşmiştir. Yapının ikinci döneminde eklenen kütenin üçüncü dönemde eklenen birinci katının çökmesi ve çıkma üstü kütenin dönüşüm geçirmesiyle başlayan dördüncü dönemde yapıya birçok müdahale yapılmıştır. Yapının ahşap doğramalarının ve günümüzde mevcut olmayan çatılarının yok olmasıyla dördüncü dönem sonlanmıştır.

Bu dönemde işlevsel ve mekânsal değişimler ve kütle kayıpları olmuştur. Yapının ikinci döneminde eklenen kütleyle gelen birinci katın çökmesi mekân sayısında azalmaya sebep olmuştur. Artan mekân ihtiyacından

Fotoğraf 20. Çıkmaздan avluya açılan kapı (Yazar, 2016). / *The gate opening from cul-de-sac to the courtyard.*

Fotoğraf 21. Dönüştürülen mekân (Yazar, 2016). / *Altered space.*

dolayı ile yapının ikinci döneminde eklenen kütle'nin zemin katında bulunan odanın ortasına yakın bir noktadan harman tuğla duvar örülmesiyle tek olan mekân iki ayrı mekâna bölündüğü düşünülmektedir (Foto. 21). Bu bölünmeyle beraber kütle'nin avlu cephesinde bulunan penceresi kapıya dönüştürülmüştür. Lentolu dikdörtgen biçimli kapı açıklığının üstünde yer alan kuş takası kapatılmıştır (Foto. 13). Benzer şekilde, harman tuğla ile yapılan bölücü duvarların aralık mekânında da uygulandığı tespit edilmiştir. Mekânın yaklaşık ortasına denk gelen yere uygulanan duvar ve kapı ile aralık mekânı ikiye bölünmüş ve oluşturulan mekâna tezgah yerleştirilerek mekân mutfak kullanımına dönüşmüştür.

Fotoğraf 22. Avlu zeminine uygulanan karo mozaik (Yazar, 2016). / *Tile mosaic applied to the courtyard.*

Bu dönemde, sağır duvarlarla sokaktan ve çıkmaздan soyutlanan yapının dış cephelerinde açılan pencereler dikkat çekmektedir. Aralık mekânında oluşam mutfağın vephesine açılan pencere, zemin katta oluşturulan mekân için açılan dikdörtgen mozaik denizlikli pencere bu değişimlere örnek olarak verilebilir. Bu değişimlerin yanısıra ana kütle'sinin arkasında yer alan müştemilat kütle'sine betonarme üst döşemeli bir banyo mekânının çözümlendiği, bazı mekânların zeminine şap uygulandığı ve avlu zemininin 20cmx20cm ölçülerindeki karo mozaik ile kaplandığı tespit edilmiştir (Foto 22).

Değerlendirme

Geleneksel Antakya konutunda katmanlaşma, yatay ve düşey bileşenlerle birlikte çözümlenmeye çalışılmıştır. Gözle görülebilen ve görülemeyen birçok parametrenin ilişkilendirilmesi ile anlaşılmasına çalışılan katmanlaşmanın, kentsel ölçekte olduğu gibi mütevazı bir geleneksel konut ölçeğinde de hissedilebilir düzeyde etkileri bulunmaktadır.

Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisinde mütevazı ölçekteki bir konutta oluşan katmanlaşmaların arkasında yatan sebeplerin neler olabileceği yapı ve yakın çevre ölçeğinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda; kentsel hukuk sistemlerinin, işlevsel ihtiyaçların, yoğunluk artışının, değişen ve gelişen mekânsal ve yapısal ihtiyaç ve çözümlerinin, bakım ve koruma etkinliklerinde ki eksikliklerin, tarihsel referansların, çevresel ve kültürel faktörlerin katmanlaşmaya etki edebileceği tespit edilmiştir.

Özellikle çok katmanlı kentlerde, tek yapı ölçeğinde yapılacak çözümlerinde en azından yukarıda belirtilen parametrelerin yapıya yansımalarının çözümlenmesine özen gösterilmelidir. Derinlemesine bilgi üretimi, korunması gereken değerlerin tanımını zenginleştirmekte ve koruma-uygulama müdahalelerine katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

BAKIRER, Ö., 1982.

“Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Katkıları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 1. Milli Kültür Şurası, Sayı:36.

BELGE, B., 2017.

“Planlama Sürecine Kentsel Arkeolojik Değerlerin Dâhil Edilmesi Sorunsalı: Tarsus Tarihi Kent Merkezi”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayı 34, No. 2, sy. 59-91.

BİLGİN ALTINÖZ, G.,1996.

Urban Archaeology as the Basis for the Studies on the Future of the Town; Case Study: Bergama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Lisansüstü Programı, Ankara.

BİLGİN ALTINÖZ, G., 2002.

Assessment of Historical Stratification in Multi-layered Towns as a Support for Conservation Decision-Making Process; A Geographic Information Systems (GIS) Based Approach. Case Study: Bergama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Lisansüstü Programı, Ankara.

BİLGİN ALTINÖZ, G., 2006.

Çok Katmanlı Kentteki Tarihsel Katmanlaşmayı Çözümlemek: Kent Arkeolojisi, Erişim Yeri: <http://www.metropolistanbul.com>

ÇELEBİ, Y., 1982.

“Bir Grup Eski Antakya Evi”, Türk Etnografya Dergisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı: XVII, Ankara.

DEMİR, A., 1996.

Through the Ages Antakya, Akbank Publications, İstanbul.

DEMİR, A., 2004,

“The Urban Pattern of Antakya: Streets and Houses”, in: B. Cabouret – P.-L. Gatier – C. Saliou (eds.), Antioche de Syrie Histoire, images et traces de la ville antique. TOPOI Supplément 5, 221-238.

KARA, A., 2014.

“19. Yüzyılda Antakya”, Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya, ed. Ergün, A., Terzi, M.A., Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 2, 57-75.

PAMİR, H., SEZGİN, N., 2016.

“The Sundial and Convivium Scene on the Mosaic from the Rescue Excavation in a Late Antique House of Antioch”, Adalya, No.XIX, 251-281.

PINNON, P., 2004.

“Survivances et transformations dans la topographie d’Antioche apres l’Antiquité”, in: B. Cabouret – P.-L. Gatier – C. Saliou (eds.), Antioche de Syrie Histoire, images et traces de la ville antique. TOPOI Supplément 5, 191-219.

RİFAİOĞLU, M.N., 2012.

An Enquiry into the Definition of Property Right in Urban Conservation: Antakya (Antioch) from 1929 title deeds and cadastral plans, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Lisansüstü Programı, Ankara.

RİFAİOĞLU, M.N., 2014.

“The Historic Urban Core of Antakya under the Influence of the French Mandate, and Turkish Republican Urban Conservation and Development Activities”, Megaron Dergisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

RİFAİOĞLU, M.N.,2015.

“Antakya Tarihi Kent Dokusu Çıkmaz Sokaklarının Mekânsal-Kültürel Değerleri ve Koruma Sorunsalı”, Mimarlık Dergisi, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları, Sayı 381,53-58.

SAUVAGET, J., 1935.

“Le Plan de Laodicée-Sur-Mer, Institut Français de Damas”, Bulletin d’Etudes Orientales, vol 4, Cairo.

ULUSOY BİNAN, D., 2016.

“Türkiye’de Çok Katmanlı Yerleşimlerde Tanımlama-Koruma Yaklaşımı ve Öneriler: Bergama Örneği”, Tasarım + Kuram, 9 (16), 1-26.

WEULERSSE J., 1934.

“Antioche Essai de Geographie Urbaine”, Bulletin d’etudes orientales, T.4, 27-79.

YERASİMOS, S. 1996.

“Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Dupont, P., Georgeon, F. (eds.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.